

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Іван Ліщина

заступник Міністра юстиції України –
Уповноважений у справах Європейського суду
з прав людини,
заслужений юрист України
(Київ, Україна)
ivan.lishchina@gmail.com

УДК 341.231.14

СКАСУВАННЯ ОСТАТОЧНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ
ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ
В УКРАЇНСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ*

АНОТАЦІЯ. Право власності, яке закріплене в ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція), у разі визнання Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) його порушення, призводить до призначення найбільш значних розмірів справедливої компенсації. При цьому така форма порушення цього права, як скасування остаточного судового рішення, є такою, що ЄСПЛ найчастіше встановлює у справах проти України.

Стаття вивчає історичні та теоретичні засади виникнення і розвитку практики ЄСПЛ щодо скасування остаточного судового рішення як порушення права власності, випадки таких порушень щодо України, а також можливості встановлення нових порушень такої категорії у межах існуючого стану судової системи. Робиться висновок про те, що в українській судовій системі все ще існують процедури, які можуть призвести до скасування остаточних судових рішень та, відповідно, до порушення права власності. Такими процедурами є поновлення строку на апеляційне або касаційне оскарження рішень та перегляд за нововиявленими обставинами. Обидві процедури не являють собою автоматичного порушення принципу правової визначеності. Утім, зловживання ними, зокрема безпідставне поновлення

* Стаття є продовженням дослідження автором захисту права власності в практиці Європейського суду з прав людини, попередні результати якого вже були оприлюднені на сторінках нашого журналу. Зокрема, в № 7/2019 вийшла друком стаття І. Ліщина, присвячена темі “Скасування державою права власності: практика Європейського суду з прав людини”. На жаль, внаслідок допущеної редакцією технічної помилки вказана стаття була опублікована під іншою назвою (“Порушення права власності шляхом скасування остаточних судових рішень: практика Європейського суду з прав людини та сучасний стан проблеми в українській судовій системі”) та з іншою анотацією. Приносимо свої вибачення автору та читачам журналу.

строку на апеляційний перегляд рішення, задоволення заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами, яке є, по суті, “прихованою апеляцією”, або розгляд справи після поновлення, який виходить за межі встановлених нововиявлених обставин, може призвести до порушення права власності.

Також зазначається, що національні суди мають бути надобережні при задоволенні заяв про поновлення строку на апеляційне/касаційне оскарження і при розгляді заяв про поновлення справ за нововиявленими обставинами та при розгляді справ після такого поновлення, для того, щоб їхні рішення не призвели до значних витрат із державного бюджету за рішеннями ЄСПЛ щодо порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та скасування остаточних судових рішень на користь заявників.

Ключові слова: право власності; поняття “майно” в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; скасування остаточного судового рішення; “прихована апеляція”.

Одним із наймасовіших видів порушення права власності, який трапляється у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), ухвалених проти України, є порушення, пов’язані зі скасуванням остаточних судових рішень, якими заявникам присуджено те чи інше майно або майновий інтерес.

Нижче ми прослідкуємо розвиток практики ЄСПЛ, який призвів до формування такого підходу, головні види порушень, притаманних українській правовій системі в цій сфері, та спробуємо сформулювати поради, яким чином українські суди могли б уникнути подальших порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція).

Коротко нагадаємо, що ст. 1 Першого протоколу до Конвенції передбачає (у частині, що стосується цієї статті):

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права¹.

Ця стаття почала активно застосовуватися ЄСПЛ, починаючи з 80-х років ХХ ст., – перше рішення, в якому він встановив порушення цієї статті (у справі *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*²) було прийнято в 1982 р.

¹ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535> (дата звернення: 05.10.2019).

² *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*. Judgment of 23 September 1982, Series A no. 52.

Формування практики. Stran Greek Refineries

У 1994 р., через 12 років після ухвалення першого рішення щодо порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, ЄСПЛ ухвалює рішення, в якому вперше встановлює порушення права власності у зв'язку зі скасуванням остаточного судового рішення. Справа *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece* стосувалася наслідків правління у Греції військової хунти “Чорних полковників”³. Відповідно до контракту, який перший заявник (компанія, яка на 100 % належала другому заявникові) уклала в 1972 р. із тодішнім Урядом Греції, перший заявник мав побудувати біля Афін нафтопереробний завод. Проект не було реалізовано в зв'язку з порушенням Урядом своїх зобов'язань за договором, але перед цим перший заявник поніс значні витрати на підготовку до будівництва. Після поновлення демократичного правління новий Уряд визнав договір із заявником недійсним як шкідливий для національної економіки.

Перший заявник звернувся з арбітражним позовом до Уряду Греції, вимагаючи компенсації різноманітних витрат, які він поніс у період дієвості контракту. Арбітражний суд частково задовольнив позов першого заявника та стягнув із Уряду на його користь 116 273 442 грецьких драм, 16 054 165 доларів США та 614 627 французьких франків. Уряд оскаржив це рішення в судах Греції на тій підставі, що визнання контракту недійсним мало ефект недійсності й арбітражного застереження, яке в ньому містилося. Суди першої та апеляційної інстанцій стали на бік заявника, зазначаючи, що арбітражна угода відокремлюється від основного контракту, недійсність якого не призводить до автоматичної недійсності застереження. Перед розглядом справи в касаційному суді парламент Греції ухвалив Закон № 1701/1987, відповідно до якого арбітражний суд за контрактом не мав юрисдикції у справі, а рішення арбітражу визнавалося недійсним і невиконуваним. Із посиланням на цей закон Касаційний суд прийняв рішення на користь Уряду.

До ЄСПЛ заявники звернулися із заявою про порушення, між іншим, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку з тим, що Закон № 1701/1987 фактично позбавив їх майнових прав щодо боргу Уряду, встановленого арбітражним рішенням. Уряд вважав, що рішення арбітражу не було достатнім чином визначене для того, щоб становити “майно” в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Цікаво, що Уряд не оскаржив загальну застосовність терміна “майно” до прав вимоги.

³ *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, 9 December 1994, Series A no. 301-B.

Рішення ЄСПЛ у справі *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece* було першим у багатьох аспектах. У ньому вперше ЄСПЛ:

- визнав, що майно розповсюджується на право вимоги;
- встановив, що вимога може бути підтверджена остаточним судовим рішенням;
- задовольнив вимогу заявника про сплату справедливої сатисфакції на значну суму.

Зокрема, він зазначив, що арбітражне рішення прямо передбачало, що воно є обов'язковим і виконуваним. Грецьке законодавство передбачало, що арбітражні рішення виконуються безпосередньо і не вимагають додаткового підтвердження. Можливість скасування арбітражних рішень передбачала їхнє оскарження з обмеженого кола підстав, яке виключало оскарження сутності ухваленого рішення. При цьому суди двох інстанцій встановили, що жодна з цих підстав, до прийняття Закону № 1701/1987, не могла застосовуватися до арбітражного рішення у цій справі. Таким чином, ЄСПЛ визнав, що арбітражне рішення було достатнім чином визначеним для встановлення “майна” у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

На підставі зазначеного вище ЄСПЛ визнав порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у цій справі. Він не ставив під сумнів визнання контракту недійсним як такого, але вважав, що визнання недійсним арбітражної угоди, автономність якої визнає як право Греції, так і практика міжнародних арбітражів. ‘Зміна механізму [захисту прав] шляхом владної зміни такого застереження надає можливість одній зі сторін уникнути юрисдикції зі спору, стосовно якого спеціально було введено арбітраж’⁴. Втрутившись на стадії касаційного розгляду справи шляхом визнання недійсними арбітражної угоди і рішення, прийнятого на її підставі, парламент порушив, на шкоду заявників, баланс, який має існувати між інтересами держави та правами заявників. ЄСПЛ також зобов'язав Уряд Греції сплатити заявникам справедливу сатисфакцію у розмірі, встановленому в арбітражному рішенні.

Рішення у справі *Stran Greek Refineries* дало початок двом гілкам практики ЄСПЛ щодо порушення права власності, а саме: 1) щодо скасування остаточного судового рішення та 2) щодо невиконання остаточного судового рішення. Обидва види порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції мають неабияке значення для сучасного українського права та правозастосовної практики. У цій статті ми зосередимося на справах першого виду.

⁴ *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, 9 December 1994, Series A no. 301-B.

*Застосування практики до пострадянських країн.
Brumărescu та його наступники*

За винятком достатньо екзотичної справи *Pressos Compania Naviera*⁵ (яка стосувалася порядку компенсації компаніям, постраждалим внаслідок лоцманської помилки, який був встановлений судовою практикою, але згодом змінений прийняттям спеціального закону) свого дійсного значення практика щодо порушення права власності шляхом скасування остаточного судового рішення набула після приєднання до Конвенції пострадянських країн.

У першій справі щодо скасування остаточного судового рішення в пострадянській країні, *Brumărescu v. Romania*⁶, Велика Палата ЄСПЛ розглянула ситуацію, яка стосувалася скасування незаконної націоналізації нерухомості заявника за часів комуністичного режиму. Заявник оскаржив до суду націоналізацію будинку, який належав його батькам і який було націоналізовано в 1950 р. 9 грудня 1993 р. суд задовольнив позов заявника. Рішення не було оскаржено в апеляції та стало остаточним. У березні 1994 р. будинок було передано заявникові і з квітня цього року заявник почав сплачувати податок на нерухомість. Генеральний прокурор оскаржив рішення суду на користь заявника в порядку нагляду і 1 березня 1995 р. Верховний суд скасував рішення 1993 р. та відмовив заявнику в позові.

Заявник скаржився за ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд), що скасування остаточного судового рішення порушує право на юридичну визначеність та доступ до правосуддя, та за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, що рішенням від 1995 р. Верховний суд відібрав його майно, яке належало йому на праві власності за наслідками остаточного рішення 1993 р. У кінцевому підсумку ЄСПЛ задовольнив обидві скарги заявника та визнав порушення ст. 6 Конвенції і ст. 1 Першого протоколу до неї у цій справі.

Щодо ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, то ЄСПЛ у справі *Brumărescu* підійшов до питання втручання в право власності скасуванням остаточного судового рішення більш серйозно, ніж у справі *Stren*. Зокрема, він розглянув питання форми втручання. Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції передбачає три форми втручання (або “три права”) в право на мирне володіння майном: позбавлення майна (друге речення першого абзацу), контроль за ним (другий абзац) та загальне втручання, яке не підпадає під дві зазначені категорії (перше речення

⁵ *Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium* (judgment of 20 November 1995, Series A no. 332, p. 21).

⁶ *Brumărescu v. Romania*, [GC], no. 28342/95, ECHR 1999-VII.

першого абзацу)⁷. Уряд вважав, що втручання у цій справі не є ані позбавленням майна, ані контролем, тому має застосовуватися загальна заборона втручання.

ЄСПЛ не погодився з Урядом, у § 76 рішення зазначивши:

<...> при визначенні того, чи відбулося позбавлення майна в розумінні другого “правила”, важливо не тільки розглянути, чи відбулося формальне відібрання або експропріація майна, а й поглянути на видимість і розслідувати реальність оскаржуваної ситуації. Зважаючи на те, що Конвенція має гарантувати права, які є “практичними та ефективними”, необхідно встановити, чи не досягає ситуація *defacto* експропріації⁸.

Розглянувши обставини справи, ЄСПЛ у § 78 рішення дійшов висновку:

<...> наслідком рішення Верховного суду було те, що заявник був позбавлений права власності на будинок, який він отримав на підставі остаточного рішення на його користь. Зокрема, він більше не міг продати, заповісти, подарувати або іншим чином розпорядитися майном. За таких обставин Суд встановлює, що наслідком рішення Верховного суду було позбавлення заявника його майна в розумінні другого речення першого абзацу [ст. 1 Першого протоколу]⁹.

У разі втручання у мирне володіння майном у формі його позбавлення, держава для виконання вимог ст. 1 Першого протоколу до Конвенції має продемонструвати, що таке втручання було здійснено відповідно до закону, в публічних інтересах та, за дуже нечисленними винятками, супроводжувалося сплатою відповідної компенсації, яка відображала б його дійсну вартість. У цій справі ЄСПЛ встановив, що Верховний суд, скасовуючи остаточне рішення на користь заявника, тобто позбавляючи його майна, не навів жодних публічних інтересів, які мав би на меті такий захід. Також заявник не отримав будь-якої компенсації за втрачене майно. Тому ЄСПЛ дійшов висновку про порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у цій справі.

У розвиток практики *Brumărescu* ЄСПЛ у 2004–2005 рр. ухвалив низку рішень щодо так званого інституту нагляду – необмежена часом процесуальна можливість переглянути остаточні рішення у справі за заявою прокурора або керівника суду відповідного рівня – у різних пострадян-

⁷ Більш докладно див.: І Ліціна, ‘Регулювання права власності у Європейській конвенції: походження та сучасний стан’ (2010) 9 Приватне право і підприємництво 150-4.

⁸ *Brumărescu v. Romania*, [GC], no. 28342/95, ECHR 1999-VII.

⁹ *Ibid.*

Іван Ліщина

ських країнах. ЄСПЛ встановив порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку зі скасуванням у порядку нагляду рішень судів щодо перерахунку пенсій (*Androsov v. Russia*¹⁰) і цивільно-правових спорів, зокрема щодо перерахунку депозитів в “Ощадбанку” (*Tregubenko v. Ukraine*¹¹) та викупу банком своїх акцій в акціонера (*Roşca v. Moldova*¹²). При цьому скасування остаточного судового рішення, яким заявнику був присуджений той чи інший майновий інтерес, шляхом застосування процедури нагляду, ЄСПЛ вважав настільки самоочевидним, що обґрунтування порушення займало один абзац у *Tregubenko* та *Roşca*, сутність яких зводилася до підтвердження застосовності практики *Streni Brumărescu* у відповідній справі.

Зважаючи на позицію ЄСПЛ у справі *Brumărescu* щодо порушення принципу юридичної визначеності та позбавлення майна шляхом скасування остаточних рішень, Україна в 2001 р.¹³, Румунія¹⁴ і Молдова¹⁵ в 2003 р. скасували процедуру судового нагляду. У Росії процедура нагляду в 2003 та 2008 рр. була реформована, зокрема, право ініціювати перегляд залишилося тільки у сторін, строки такого ініціювання були обмежені. У 2012 р. нагляд президіями обласних судів та цивільною палатою Верховного суду був перетворений на касацію, а нагляд залишився тільки за Президією Верховного суду¹⁶.

Таким чином, сьогодні можна вважати, що питання “наглядового” провадження як генератора порушень ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у країнах Ради Європи вирішено.

Сучасний стан проблеми в українській судовій системі

Подолання проблеми “нагляду”, однак, не означає, що можливість порушень права власності шляхом скасування остаточних рішень українськими судами нині неможлива. Існує щонайменше два види таких порушень, які встановлені в практиці ЄСПЛ: безпідставне поновлення пропущених строків на оскарження та перегляд справи за нововиявленими обставинами.

¹⁰ *Androsov v. Russia*, no. 63973/00, 6 October 2005.

¹¹ *Tregubenko v. Ukraine*, no. 61333/00, 2 November 2004.

¹² *Roşca v. Moldova*, no. 6267/02, 22 March 2005.

¹³ Див. Резолюцію Комітету Міністрів Ради Європи CM/ResDH(2011)313, прийняту на 1128 засіданні в грудні 2011 р. про виконання рішень ЄСПЛ в 8-ми справах проти України стосовно скасування остаточних рішень шляхом процедури наглядового перегляду.

¹⁴ Див. Резолюцію Комітету Міністрів Ради Європи CM/ResDH(2007)90 прийняту на 997 засіданні 20 червня 2007 р. про виконання рішень ЄСПЛ *Brumărescu* (Велика Палата рішення від 28 жовтня 1999 р.) та 30 інших справах проти Румунії які стали остаточними в період між 9 липня 2002 р. та 3 травня 2005 р.

¹⁵ Див. Резолюцію Комітету Міністрів Ради Європи CM/ResDH(2007)56 прийняту на 992 засіданні 20 квітня 2007 р. про виконання рішення ЄСПЛ *Roşca* проти Молдови.

¹⁶ Див. Резолюцію Комітету Міністрів Ради Європи CM/ResDH(2017)83 прийняту на 1280 засіданні 10 березня 2017 р. про виконання рішень ЄСПЛ в групі *Ryabykh* (113 справ) проти Російської Федерації.

Поновлення строку на апеляційне оскарження

Щодо поновлення строку на оскарження, то у справі *Ponomaryov v. Ukraine*¹⁷ ЄСПЛ розглянув ситуацію, яка виникла у спорі між заявником – колишнім працівником державного підприємства та його роботодавцем. Суди в трудовому спорі прийняли бік заявника та присудили йому понад 43 тис. грн заборгованості із заробітної плати. Компанія оскаржила це рішення в апеляційному суді через 2 роки після спливу строку на оскарження. Цей строк їй було поновлено в зв'язку з тим, що вона у відповідний період не мала вільних коштів для сплати судових зборів. Апеляційний суд зменшив суму заборгованості заявника до 3 грн. Це рішення, по суті, залишилося в силі.

ЄСПЛ у § 41 рішення зазначив:

<...> якщо строк на ординарне апеляційне оскарження поновлений зі спливом значного періоду часу та за підстав, які не видаються переконливими, як у цій справі, <...> таке рішення може порушити принцип юридичної визначеності, так само як і перегляд у виключному порядку. <...> Від судів [у разі поновлення строку на оскарження] вимагається вказувати підстави <...>. У кожній справі національні суди мають перевіряти, чи підстави для поновлення строків для оскарження виправдовують втручання у принцип *res judicata*, особливо як у цій справі, коли національне законодавство не обмежує дискреційні повноваження судів ні у часі, ні в підставах для поновлення строків¹⁸.

Щодо безпосередньо ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, то ЄСПЛ був традиційно стриманий в обґрунтуванні порушень, обмежившись тільки двома короткими абзацами та посиланням на рішення у справі *Brumărescu*. Єдине, що в цій справі привертає увагу й викликає деякий подив – це послання на “законні очікування” в описі “майна”, якого заявник був позбавлений. У § 43 рішення ЄСПЛ зазначає:

Існування заборгованості, підтверджене обов'язковим та такими, що підлягають виконанню, судовими рішеннями, надає особі, на чю користь воно було ухвалено, “законні очікування” на те, що заборгованість буде йому сплачено та така заборгованість становить “майно” цієї особи в розумінні [ст. 1 Першого протоколу]¹⁹.

При цьому § 74 рішення у справі *Brumărescu*, на який посилається ЄСПЛ у *Ponomaryov*, не містить фрази “законні очікування”. Таке посилання міститься у § 73, в якому описується позиція Комісії. Сам ЄСПЛ

¹⁷ *Ponomaryov v. Ukraine*, no. 3236/03, 3 April 2008.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

Іван Ліщина

у *Brumărescu* (як, до речі, й *Stran*), не називає вимогу, підтверджену остаточним судовим рішенням, “законним очікуванням”²⁰. Річ у тому, що “законні очікування” як характеристика “майна” мають дуже конкретне значення: ‘Якщо публічний орган створив в людині розуміння, що вона отримає майнову вигоду, вона може мати матеріальне законне очікування, яке іноді може бути захищено’²¹. Отже, концепція “законного очікування” як характеристика майнового інтересу, існування якого виправдовує застосування ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, набагато слабкіша за концепцію “вимоги, підтвердженої судовим рішенням”.

Проте, як би там не було, ЄСПЛ визнав порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у справі, в якій скасування остаточного судового рішення відбулося у формі безпідставного поновлення строку на апеляційне оскарження.

Перегляд за нововиявленими обставинами як форма “прихованої апеляції”

Другий вид порушень і, з точки зору скарг на порушення права власності, більш численний – це поновлення провадження за нововиявленими обставинами. Цей вид втручання у право власності з’явився у практиці ЄСПЛ практично одночасно зі справами щодо нагляду. У рішенні у справі *Pravednaya v. Russia*²² ЄСПЛ розглянув ситуацію, коли заявниця спорила з Пенсійним фондом щодо розрахунку її пенсії. Суди першої та другої інстанцій стали на бік заявниці й рішення на її користь набуло статусу остаточного. Але Пенсійний фонд звернувся із заявою про розгляд за нововиявленими обставинами, посилаючись на інструкцію Міністерства праці та соціального розвитку, яка врегульовувала відповідні правовідносини іншим чином, ніж прийняті судові рішення. Суд першої інстанції задовольнив цю заяву, скасував остаточне рішення на користь заявниці та, переглянувши справу, ухвалив рішення на користь Пенсійного фонду.

ЄСПЛ у § 27 та § 28 свого рішення зазначив:

Процедура скасування остаточного рішення передбачає, що існують істотні для справи обставини, які раніше не були відомі. Особа, яка подала клопотання про скасування, має довести, що не було можливості представити ці докази на остаточному слуханні і що вони є суттєвими. Такий порядок <...> є загальним для законодавчих систем багатьох дер-

²⁰ Окрім § 74 у рішенні *Brumărescu* “законні очікування” згадує суддя *Rozakis* у своїй особливій думці, але там ідеться про ст. 6 Конвенції, а не про майно в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

²¹ J Cartwright, ‘Protecting Legitimate Expectations and Estoppel in English Law, Report to the XVIIth International Congress of Comparative Law, July 2006’ (2006) 10.3 Electronic Journal of Comparative Law <<https://www.ejcl.org/103/art103-6.pdf>> (accessed: 05.10.2019).

²² *Pravednaya v. Russia*, no. 69529/01, 18 November 2004.

жав-членів. Цей порядок не суперечить принципу правової визначеності, коли застосовується для усунення судових помилок²³.

Водночас у § 31 та § 32 цієї справи він зазначив:

<...> заява [Пенсійного фонду] про перегляд справи за нововиявленими обставинами, по суті, було спробою знову розглянути справу з підстав, які [Пенсійний фонд] міг заявити, але очевидно не зробив при подачі скарги. У зв'язку з цим Суд вважає цю заяву [Пенсійного фонду] “прихованою апеляцією”, а не щирим прагненням виправити судову помилку²⁴.

При цьому відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції ЄСПЛ зазначив, що скасування пенсії заявниці, встановленої в розмірі, який визначений в остаточному судовому рішенні, є “позбавленням майна” у розумінні другого речення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. А також визнав, що зацікавленість держави в забезпеченні однакового застосування закону про пенсії становить “публічний інтерес”, але такий інтерес не міг слугувати підставою для перерахунку пенсії, яка вже була раніше присуджена остаточним судовим рішенням. ЄСПЛ вважав, що “позбавляючи заявницю права на отримання пенсії в сумі, визначеній остаточним судовим рішенням, держава порушила справедливий баланс інтересів причетних сторін” (§ 39)²⁵.

До схожих висновків ЄСПЛ дійшов у справі *Agrokompleks v. Ukraine*²⁶. У ній заявник скаржився, зокрема, на порушення принципу правової визначеності в зв'язку з тим, що розмір його вимог до Лисичанського нафтопереробного заводу (далі – завод) (який на той час був державним підприємством) було визначено в остаточному рішенні Вищого арбітражного суду України (далі – ВАС України) від 3 липня 1998 р. Але в 2000 р. Контрольно-ревізійне управління за результатами перевірки дійшло висновку, що ціна цієї заборгованості завищена. 27 червня 2001 р., посилаючись на цей висновок як на нововиявлену обставину, ВАС України скасував своє попереднє рішення та, переглянувши справу, зменшив розмір боргу заводу перед заявником більше ніж у два рази.

ЄСПЛ, розглянувши ці обставини, встановив, що вони

свідчать, що органи несудової гілки влади поставили під сумнів ухвалу від 2 липня 1998 р., незважаючи на те, що вона набрала законної сили,

²³ *Pravednaya v. Russia* (n 22).

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Agrokompleks v. Ukraine*, no. 23465/03, 6 October 2011.

Іван Ліщина

переглянули її як вважали за доцільне та оцінили викладені у ній висновки як помилкові та незаконні. До того ж потім на позасудовий перегляд розміру заборгованості було зроблено посилання як на нововиявлену обставину, на підставі якої суди переглянули розмір заборгованості [заводу] перед підприємством-заявником, чим поставили його у невідгідне становище. Отже, <...> перегляд остаточно вирішеного юридичного спору про розмір заборгованості у цій справі було здійснено лише на підставі того, що з ним не були згодні державні органи, яку було замасковано під нововиявлену обставину²⁷.

Це дало ЄСПЛ підстави зробити висновок про порушення принципу правової визначеності у цій справі.

Щодо порушення права власності, то рішення у справі *Agrokompleks* є другим і (наскільки автору відомо) останнім рішенням, в якому ЄСПЛ пов'язує майновий інтерес, встановлений остаточною рішенням суду, з "законним очікуванням". У § 166 ЄСПЛ посилається знову на § 74 рішення *Brumărescu* та на § 43 рішення у справі *Ponomaryov*. Цей екскурс у сферу "законних очікувань", утім, не завадив йому ухвалити обґрунтоване рішення (§ 167 та § 169) про те, що

розмір заборгованості [заводу] <...> перед підприємством-заявником була встановлено остаточною судовою ухвалою від 2 липня 1998 р. <...>. Відповідно, ця грошова сума становила майно заявника, а її подальше зменшення внаслідок перегляду справи за нововиявленими обставинами становило втручання в його право на мирне володіння цим майном <...>. Отже <...>, перегляд розміру заборгованості перед підприємством-заявником згідно з остаточною та обов'язковою для виконання ухвалою ВАС України від 2 липня 1998 р. поклав надмірний тягар на підприємство-заявника, а тому не відповідав положенням ст. 1 Першого протоколу²⁸.

Важливо зазначити, що сума справедливої сатисфакції у цій справі відповідала сумі заборгованості заводу, втраченій заявником за результатами перегляду справи за нововиявленими обставинами, а саме 27 млн євро²⁹. При чому з 2000 р. завод був вже приватизований та належав приватному інвестору, тобто фактично держава компенсувала борг приватної компанії перед заявником.

²⁷ *Agrokompleks v. Ukraine* (n 26).

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*

*Розгляд за результатами поновлення справи
на підставі нововиявлених обставин*

Також важливо, що навіть якщо суд поновив розгляд справи на підставі дійсно нововиявлених обставин, це не означає, що питання виконання вимог принципу правової визначності перед ним вже не стоїть.

Зокрема, у справі *Lizanets v. Ukraine*³⁰ ЄСПЛ розглянув таку ситуацію: заявник звернувся до суду з позовом до прокуратури про компенсацію йому шкоди, спричиненої незаконним притягненням до кримінальної відповідальності. 17 травня 2001 р. суд першої інстанції зобов'язав прокуратуру виплатити заявникові 80 тис. грн за заподіяну йому моральну та матеріальну шкоду. Це рішення набрало законної сили. 3 жовтня 2001 р. Конституційний Суд України (далі – КСУ) визнав неконституційною ст. 25 Закону України “Про Державний бюджет на 2001 рік” і вирішив, що відповідні суми компенсації за незаконне притягнення до кримінальної відповідальності мають бути сплачені не з бюджетів відповідних правоохоронних органів, а з Державного бюджету України Державним казначейством України. За заявою прокуратури, посиляючись на це рішення КСУ як на нововиявлену обставину, суд першої інстанції 24 січня 2002 р. поновив розгляд справи та, за його результатами, зменшив розмір компенсації до 10 тис. грн.

ЄСПЛ у цій справі не ставив під сумнів обґрунтованість поновлення розгляду справи за нововиявленими обставинами, зазначивши, що ‘оскільки першочерговою метою провадження у справі було визначення джерела виплати компенсації заявнику, це рішення саме собою не виглядало як “прихована апеляція”³¹. Водночас у § 33 рішення зауважив:

Національне законодавство не надавало жодних гарантій щодо можливого порушення принципу юридичної визначеності, надаючи відповідним судам необмежену можливість переглядати справи по суті, незважаючи на першочергову мету поновлення провадження у справі³².

У цій справі ЄСПЛ пішов значно далі, ніж підстава, за якою розгляд справи було поновлено, переглянув всю справу загалом, не взяв до уваги низку доказів, на яких ґрунтувалося перше рішення та значно зменшив присуджену заявнику компенсацію, чим порушив принцип правової визначеності.

У *Lizanets* ЄСПЛ не встановив порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку з тим, що заявник не поскаржився на її порушення.

³⁰ *Lizanets v. Ukraine*, no. 6725/03, 31 May 2007.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

Іван Ліщина

Незважаючи на це, він призначив заявнику суму компенсації матеріальної шкоди у розмірі різниці між сумою, встановленою в скасованому остаточному рішенні, та сумою, призначеною в рішенні, прийнятому на заміну остаточному.

Необхідно зазначити, що нехтування принципом правової визначеності може призвести до негативних наслідків навіть поза ЄСПЛ, що демонструє саме ситуація, схожа на описану вище – коли скасовується остаточне рішення на підставах, які можна визнати нововиявленими, але новий перегляд значно виходить за межі розгляду впливу таких обставин на рішення у справі.

Корпорація “*Merchant International Company Ltd*” (далі – МІС) звернулася до господарського суду міста Києва з позовом про стягнення з національної акціонерної компанії “Нафтогаз України” (далі – Нафтогаз) 24 714 514,70 дол. Постановою Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ) від 29 червня 2006 р., яка стала остаточною у справі № 14/142-14/615, позов було задоволено в частині стягнення з Нафтогаз близько 24,7 млн дол.³³. МІС розпочав процедуру визнання та виконання цього рішення в судах Англії проти активів Нафтогаз у Великій Британії. 28 лютого 2011 р. Високий суд ухвалив рішення про визнання та виконання рішення ВГСУ від 29 червня 2006 р.³⁴. Одночасно Нафтогаз звернувся до ВГСУ із заявою про перегляд постанови від 29 червня 2006 р. за нововиявленими обставинами, а саме: що з меморандуму від 11 лютого 2011 р. та витягу з реєстру корпорацій штату Делавер (США) Нафтогаз дізнався, що МІС не мав достатнього обсягу цивільної правосуб’єктності для укладання договору, на підставі якого було прийнято рішення про заборгованість Нафтогазу. Постановою від 7 квітня 2011 р. ВГСУ задовольнив цю заяву, скасував постанову від 29 червня 2006 р. та направив справу на новий розгляд³⁵.

Під час нового розгляду МІС прямо посилався на рішення ЄСПЛ у справі *Lizanets* та наполягав, що новий розгляд мав бути обмежений розглядом питання його правосуб’єктності на момент укладання договору. Господарські суд відкинули цей аргумент і зазначили, що практика ЄСПЛ не обмежує їх у перегляді справи в повному обсязі. Вони визнали, що МІС мав правосуб’єктність на момент укладання договору, але відмовили МІС по суті позову до Нафтогаз³⁶.

³³ Постанова Вищого господарського суду України від 7 квітня 2011 р., справа № 14/142-14/615.

³⁴ *Merchant International Company Ltd v Natsionalna Aktsionerna Kompaniia Naftogaz Ukrainy* [2012] EWCA Civ 196.

³⁵ Постанова Вищого господарського суду України від 7 квітня 2011 р., справа № 14/142-14/615.

³⁶ Див., рішення господарського суду міста Києва від 3 листопада 2011 р. у справі № 14/142-14/615-26/166, залишене без змін постановами Київського апеляційного господарського суду від 27 січня 2012 р. та ВГСУ від 24 липня 2012 р.

Однак іншого висновку дійшли англійські суди, до яких Нафтогаз звернувся із заявою про скасування рішення про визнання та виконання постанови від 29 червня 2006 р. У рішеннях від 14 липня 2011 р. Високий суд³⁷ та 8 лютого 2012 Апеляційний суд³⁸ відмовилися визнавати постанову ВСГУ від 7 квітня 2011 р. та подальші судові рішення у цій справі. Посилаючись безпосередньо на рішення ЄСПЛ у справах *Pravednaya, Agrokompleks* і *Lizanets* та вважаючи, що вони були прийняті з явним порушенням принципу правової визначеності та Конвенції, а отже, суперечили публічному порядку Англії. При цьому Апеляційний суд прямо вказав на майнову складову рішення (§ 78):

Англійське [судове] рішення є формою майна, яке може мати реальну вартість. Майнова природа рішення була визнана Страсбурзьким судом в *Agrokompleks*. Скасувати належним чином ухвалене рішення – це позбавити кредитора за рішенням його активу³⁹.

Висновки. Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції передбачає, що остаточне судове рішення, яким позивачу присуджено майно або майновий інтерес, є формою “майна”, яке захищається. Скасування остаточного судового рішення, таким чином, є *de facto* експропріацією або позбавленням майна в розумінні другого речення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Таке позбавлення для виконання вимог Конвенції має бути законним, мати на меті публічний інтерес і дотримуватися справедливого балансу між інтересами суспільства та індивідуальними правами.

Радянська процедура судового нагляду, яка дозволяла перегляд остаточних рішень за заявою прокурора або судді відповідного рівня, без обмеження в часі або підстав такого перегляду, порушувала вимоги Конвенції.

Після скасування інституту “нагляду” залишилися процедури, які можуть призвести до скасування остаточних судових рішень та, відповідно, до порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Такими процедурами є поновлення строку на апеляційне або касаційне оскарження рішень і перегляд за нововиявленими обставинами. Обидві процедури, на відміну від “нагляду”, не являють собою автоматичного порушення принципу правової визначеності. Утім, зловживання ними, зокрема, безпідставне поновлення строку на апеляційний перегляд рішення, задоволення заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами, яке є, по суті, “прихованою апеляцією”, або розгляд справи після поновлення,

³⁷ *Merchant International Company Ltd v Natsionalna Aktsionerna Kompaniia Naftogaz Ukrainy* [2011] EWHC 1820 (Comm).

³⁸ *Merchant International Company Ltd v Natsionalna Aktsionerna Kompaniia Naftogaz Ukrainy* (n 34).

³⁹ *Ibid.*

Іван Ліщина

який виходить за межі встановлених нововиявлених обставин, може призвести до порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Наслідком такого порушення може бути як визнання порушення з боку ЄСПЛ, так і визнання та виконання іноземним судом рішення, яке в Україні було скасоване, якщо таке скасування відбуватиметься у спосіб, що порушує принцип правової визначеності.

Наслідком визнання порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції з боку ЄСПЛ у справах про скасування остаточних судових рішень є призначення справедливої сатисфакції у розмірі вартості майна або майнового інтересу, втраченого в результаті його скасування. Це може становити особливу небезпеку, оскільки держава буде змушена компенсувати заборгованість приватної особи перед заявником, як це відбувалося у справах *Roşca* та *Agrokompleks*.

Таким чином, суди мають бути надобережні при задоволенні заяв про поновлення строку на апеляційне/касаційне оскарження та при розгляді заяв про поновлення справ за нововиявленими обставинами та при розгляді справ після такого поновлення, для того, щоб їхні рішення не призвели до значних витрат із державного бюджету за рішеннями ЄСПЛ щодо порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та скасуванням остаточних судових рішень на користь заявників.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Cartwright J, 'Protecting Legitimate Expectations and Estoppel in English Law, Report to the XVIIth International Congress of Comparative Law, July 2006' (2006) 10.3 Electronic Journal of Comparative Law <<https://www.ejcl.org/103/art103-6.pdf>> (accessed: 05.10.2019) (in English).
2. Lishchyna I, 'Rehulivannia prava vlasnosti u Yevropeiskii konventsii: pokhodzhennia ta suchasnyi stan' ['Ownership Regulation in the European Convention: the Origin and Current Situation'] (2010) 9 Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo 150-4 (in Ukrainian).

Ivan Lishchyna

RESCISSION OF FINAL COURT JUDGMENTS
AS PROPERTY RIGHT VIOLATION IN THE CASE LAW
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
AND TODAY'S SITUATION REGARDING THIS ISSUE
IN THE UKRAINIAN COURT'S JURISPRUDENCE*

ABSTRACT. In cases where the European Court of Human Rights (ECHR) recognizes a violation of the right to property enshrined in article 1 of Protocol 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, impressive amounts of just satisfaction are awarded. In this context, rescission of final court judgments is the form of this right violation which is most often established by the ECHR in cases against Ukraine.

The article examines the historical and theoretical background of the onset and development of the ECHR's case law involving final court judgment rescission as a violation of the right to property, cases of such violations against Ukraine, as well as the possibility to identify new violations coming under this category within the court system in its currently existing state. The author arrives at the conclusion that the Ukrainian court still comprises the procedures capable of leading to rescission of final court's jurisprudence judgments and, accordingly, to violation of the right to property. These procedures are reopening of the term for filing an appeal or a cassation appeal against judgments and case review upon discovery of new facts. Both procedures do not represent an automatic violation of the principle of legal certainty. Nevertheless, if they are abused, in particular, if the term for appellate review is reopened without proper grounds, or if an application for case review upon discovery of new facts is granted, actually being "a hidden appeal", or if a case is tried after reopening and goes beyond the newly discovered facts, this can entail a violation of the right to property.

The author also notes that national courts should be particularly cautious when granting applications for reopening of the period for appeal/cassation appeal and when considering applications for case reopening upon discovery of new facts, as well as when considering cases after such reopening, to make sure that decisions passed by them do not entail significant expenditure of the State's budget following the ECHR judgments recognizing a violation of article 1 of Protocol to the Convention by rescission of final court judgments in favor of applicants.

KEYWORDS: right to property; concept of "possessions" in the meaning of article 1 of Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; rescission of final court judgment; "hidden appeal".

* This article continues the author's research on the property right protection in the case law of the European Court of Human Rights, the preliminary results of which have already been published in our Journal. In particular, in Issue 7 for 2019 we published the article by I. Lishchyna focused on "Property Right Rescission by the State: Case Law of the European Court of Human Rights". Unfortunately, due to a technical error made by the editors, this article was published under another title ("Violation of the Right to Property by Rescission of Final Court Judgments: Case Law of the European Court of Human Rights and Today's Situation Regarding This Issue in the Ukrainian Court System") and with another abstract. We apologize for that to the author and the readers of the Journal.